WIKIPEDIA

Liberianenglanti

Liberianenglanti on ryhmä Liberiassa puhuttavia englannin kielen murteita. John Lee Dillardin (1975)[1] mukaan termi käsittää neljä eri murretta:

- Liberian yleisenglanti eli Liberian uudisasukkaiden englanti
- Mericon kieli eli Americo-Liberia
- Kreyolin kieli eli Liberian pidginenglanti tai kansankieli
- Krun pidginenglanti

John Victor Singler (1981)[2] taas erottaa viisi eri murretta:

- Liberian pidginenglanti
- Sisäosan englanti
- Kansankielinen englanti
- Uudisasukkaiden englanti
- Liberian yleisenglanti

Liberialaiset eivät yleensä itse käytä näitä nimityksiä ja sanovat kaikkia lajeja vain "englanniksi". Lisäksi termiä *Liberian English* eli Liberian englanti käytetään, kun puhutaan kaikista murteista, paitsi Liberian yleisenglannista. Liberialaisilla ei ole myönteinen asenne muita murteita kuin Liberian yleisenglantia kohtaan.[1]

Sisällysluettelo

Historia[2]

Vuonna 1822 ensimmäinen joukko tummaihoisia amerikkalaisia maahanmuuttajia asettui nykyisen pääkaupunki Monrovian läpi virtaavan joen suulla sijaitsevaan Providence Island -saareen. Uudisasukkaat pitivät oikeutenaan hallita vapautettujen orjien siirtokunnaksi perustettua Liberiaa osittain heidän englannintaitojensa, kuten William Shakespearen ja Ralph Waldo Emersonin käyttämän englannin, ansiosta. Yhdysvaltalainen maahanmuuttaja ja pastori Alexander Crummell kommentoi alkuperäisiä asukkaita näin:

> »Täällä rannikolla … on järjestäytynyt neekerikansa, muodossa ja nimessä tasavaltainen; kristillisen instituution ja sivistyneitä tapoja omistava kansa, jolla on yksi merkittävä omituisuus, nimittäin se, että he ovat ihonvärin, rodun ja alkuperän perusteella samanlaisia kuin heitä ympäröivät massat, ja puhuvat silti hienostunutta ja sivistynyttä englannin kieltä.»

Uudisasukkaat pitivät Liberian englantia näin amerikanenglantia alempana, ja heidän johtoaseman päättymisestä välittämättä idea on kestänyt ja Liberian englanti on saanut kantaa kyseenalaista mainetta sen puhujien keskuudessa jo pitkään. Häpeällisyys säilyy vaikka Liberian englanti toimii viestinnän välineenä kaikille liberialaisille, ja liberialaiset, etenkin yleisenglantia osaavat, pitävät Liberian englannin puhumisen kokeilevia ulkomaalaisia epäilyttävinä ja uskovat heidän yrittävän holhota tai pilkata.

John Lee Dillardin kuvaamat murteet

Liberian yleisenglanti

Liberian yleisenglantia käytetään radiossa, televisiossa ja muissa virallisissa yhteyksissä, ja on Liberian ainoa arvostettu murre. Se poikkeaa hyvin vähän muualla Länsi-Afrikassa puhutuista englannin kielen murteista, mutta sen fonologiaan on selvästi ja huomattavasti vaikuttanut amerikanenglanti[1] ja on oikeasti vain afrikkalaisamerikkalaisen englannin siirretty ja muunnettu versio.

Vokaalijärjestelmä on myös laajempi kuin Länsi-Afrikan muut englannin murteet; vokaali [i] erotetaan vokaalista [ɪ], ja [u] vokaalista [ʊ], ja diftongeja [aɪ], [aʊ], ja [əɪ] myös käytetään. Vokaalit voivat olla nasaalisia, avoimia tavuja suositaan (minkä seurauksena [t], [d] tai frikatiivi usein jätetään lausumatta), interdentaaliset frikatiivit [θ, ð] äännetään [t, d] sanan alussa ja [f, v] sen lopussa, glottaalinen frikatiivi [h] ja tavusarja [hw] säilytetään, affrikaatat ovat muuttuneet frikatiiveiksi (täten [t͡ʃ] > [ʃ]) ja klusiili [t] voidaan ääntää kuin yksitäryinen tremulantti [ɾ] vokaalien välissä aivan kuin pohjois-amerikanenglannissa.

Liberian yleisenglantia puhuvat ne liberialaiset, joiden afroamerikkalaiset esivanhemmat muutti Liberiaan 1900-luvulla.

Merico[1]

Mericon kieli on tunnettu paitsi epäsuositulla ja harvinaisella nimellä **Americo-Liberian**, myös nimillä **Brokes**, **Kwasai**, **Waterside** tai **Water Street English**. Se on useimpien uudisasukkaiden jälkeläisten äidinkieli, mutta sitä puhutaan yleensä vain kotona ja epävirallisissa tapahtumissa. Monet vanhemmat yrittävät estää lapsensa puhumasta mericoa ja pitävät murretta surkeasti puhuttuna englantina ja Liberian yleisenglannin oppimisen esteenä. Merico on hyvin samanlainen kuin Yhdysvaltain kaakkoisosassa puhuttu gullahin kreolikieli ja kirjailija Joey Lee Dillardin kokemukessaan krion kreolikieltä puhuvat sierraleonelaiset ovat luulleet gullahiksi nauhoitettua ääninauhoitusta mericon kieleksikin.

Mericon kielessä esiintyvät seuraavat kieliopilliset tuntomerkit:

- Substantiivien merkitsemätön monikko: rak *‘kivi, kivet’*. Sitä voidaan merkitä myös suffiksilla -dɛ̃ (aaltoviiva merkitsee nasaalista vokaalia): rak-dɛ̃ *‘kivet’*. Jälkimmäinen ominaisuus tulee

mahdollisesti kreyolin kielestä (Liberian pidginenglannista) tai krun pidginenglannista, mutta lopulta johtuu englanninkielisestä pronominista **they** *'he, ne'*.

- Olla-verbi on *sʌ* ja johtuu todennäköisesti amerikanenglannin murteellisesta kieliopillisesta rakenteesta «olla-verbi *is* + prefiksillinen apuverbi *a-*», esim. "He's **a**-comin'" (*hän on tulossa*, vrt. Amerikan yleisenglannin "He's coming" tai "He is coming"). Adjektiivit voivat esiintyä joko *sʌ*-kopulan rinnalla tai ilman sitä, esim. **hi big** *'hän on iso'*, **ai –sʌ– tayə sitĩ hyʌ** *'olen niin kyllästynyt istumiseen täällä'*. Kopulaa voi jättää käyttämättä myös substantiivien edessä, esim. **dis mʌ hou** ja **dis sʌ mʌ hou**, joista molemmat lauseet ovat kieliopillisesti oikein ja tarkoittavat *'tämä on minun talo'*. Laajalle levinnyt kreoliverbi *de* ilmestyy myös mericon kielessä, mutta englantilaistetummissa lajeissa se voidaan korvata *sʌ*-sanalla, esim. *di gɛɛ de hyʌ*, *di gɛɛ sʌ hyʌ*.
- Verbin vartaloa käytetään ilman partikkeleita ilmaisemaan imperfektiä: **ai si dɛ mɛ̃** *'minä näin miehen'*, jossa **si** sana on nähdä-verbin vartalo, joka liitetään lauseeseen taivuttamattomana ja ilman partikkelia, mutta on silti imperfektissä.
- Aspektin partikkelia *də* tai *lɛ* käytetään ilmaisemaan progressiivia eli kestomuotoa tai käynnissä olevaa toimintaa, esim. **hi də spiish** *'(tällä hetkellä) hän on puhumassa'*, **shi lɛ kræ** *'(tällä hetkellä) hän itkee'*. Myös *-i* tai *-ĩ* suffiksia voidaan käyttää ilmaisemaan samaista merkitystä, esim. **ai kʌmĩ** *'olen tulossa'*, **yo jææbĩ mi** *'(tällä hetkellä) sinä härnäät minua'*. Kielitieteilijä W.A. Stewart taas pitää *lɛ*-partikkelia vain preesensinä, ja *-i*/*-ĩ* suffiksia progressiivina.[1] *Lɛ*-partikkeli ilmestyy vain Liberiassa, mutta samankaltaista *li*-partikkelia käytetään ainakin yhdessä Kamerunin pidginenglannin murteista. *Lɛ*-sana saattaa hyvin johtua englanninkielisestä verbistä **live** (*asua, elää*), sillä samaa sanaa käytetään krion ja gullahin kielissä sijaintia määrittävänä verbinä, esim. gullahiksi **di chiə bin ə lib iin di kɔɔndə** *'tuoli oli (asui) nurkassa'*.
- Futuuria ilmaistaan partikkelilla *wu*, esim. **wi wu kʌ̃** *'me tulemme (joskus jatkossa)'*. Sana johtuu suoraan englanninkielisestä sanasta *will*, joka tarkoittaa samaa. Paitsi *wu*-sana myös sanaa *guæ̃* tai rakennetta «guæ̃ + bi» voidaan käyttää, esim. **dæs guæ̃ bi ɛ big jab** *'siitä tulee iso homma'*, **yo guæ̃ kʌ̃ tumɔro?** *'tuletko huomenna?'*. Myös rakenne «guæ̃ + bi» tulee englannin kielestä, nimittäin *"gonna be"*.
- Aspektin partikkelia *dɔ̃* tai *nɔ̃* käytetään ilmaisemaan päättynyttä toimintaa, esim. **de dɔ̃ go dædəwe** *'he ovat menneet tuonnepäin'*, **lilpiis nɔ̃ lɛf** *'pieni pala on jäljellä'*. *Dɔ̃* johtuu todennäköisesti amerikanenglannin murteellisesta ja indikatiivin perfektiä ilmaisevasta rakenteesta «done + verbin imperfekti».
- Verbit muutetaan kielteisiksi partikkelilla *ẽ* tai *ɛ̃*, esim. **ai ɛ̃ æs di chææ** *'en kysynyt lapselta'*, **tẽ so** *'näin ei ole'*. Johtuu englannin puhekielisestä kielteisestä sanasta *ain't*.
- Pronominit (monikon toinen persoona *te* puuttuu kokonaan):

  Subjekti (minä, yms): *ai*/*a*, *yu*/*yɔ*/*yo*, *hi*/*i*, *shi*, *wi*, *de*/*dẽ*
  Objekti (minut, yms): *mi*, *yu*, *hi*/*hĩ*, *hɔ*, *wi*/*ɔs*, *dẽ*
  Omistuspronominit (minun, yms): *mʌ*/*mi*, *yu*/*yo*, *hi*/*i*, *shi*/*hɔ*, *ou*, *dɛ*

Liberian pidginenglanti[1]

Liberian pidginenglantia puhuvat enimmäkseen maan sisäosassa asustelevat liberialaiset heimolaiset, joilla on erilaisia kielellisiä taustoja ja jotka tarvitsevat yhteistä kieltä käydäkseen kauppaa toistensa ja rannikolta olevien afrikkalaisten ja eurooppalaisten kanssa. Se on eräs Länsi-Afrikan pidginenglannin murre ja on sukua muille rannikkomurteille. Liberian pidginenglanti poikkeaa mericon kielestä niin, että siitä puuttuu

sukupuolten erottaminen (kaikkia sanotaan *i*:ksi, vrt. mericon hän-sanat *hi*/*i* ja *shi*, joista edeltävä on miesten pronomini ja jälkimmäinen naisten pronomini), sanaa *bi* käytetään kopulaverbinä, ja sanaa *fɔ* käytetään verbien infinitiivimuodoissa (vrt. mericon *to*).

Krun pidginenglanti[1]

Krun pidginenglanti on melko samankaltainen kuin Sierra Leonen krion kieli ja sitä käyttävät toisena kielenä krulaiset kalastajat, jotka näyttävät olleen levittäneet pidginin ominaisuuksia pitkin koko länsirannikkoa. Rakenteellisesti krun pidginenglanti on kreolikieli, eikä pidginkieli, ja saattaa olla peräisin Sierra Leonesta.

John Victor Singlerin kuvaamat murteet [2]

Singlerin käsitys poikkeaa Dillardin siinä, että hän erottaa 5 eri murretta, kun taas Dillard vasta 4. Lisäksi Singlerin mukaan Dillardin kuvaamat Liberian pidginenglanti ja Krun pidginenglanti ovat täysin samaisia.

Liberian pidginenglanti

Liberian pidginenglanti eli LPE on vähiten yleisenglannin kaltainen murre ja johtuu aikaisempien vuosisatojen Länsi-Afrikan pidginkieleistä ja jakautuu kahteen alalajiin: krun pidginenglanti ja sotilaan pidginenglanti. Edeltävää käyttävät Kru-kansat ja jälkimmäistä sellaiset miehet, jotka 1900-luvun alussa liittyivät Liberian kansalliskaartin edelläkävijä Frontier Forceen tai lähtivät Firestonen kumiplantaasille työskentelemään, molemmissa tapauksissa ilman paljon aikaisempaa englannin kielen kokemusta.

Ominaisuuksia:

- Sukupuolta ei eroteta (kaikkia kutsutaan *i*-pronominilla)
- *No*-sanaa käytetään kieltääkseen (esim. **a no tɔki da wɔ̃** *'en sanonut tuota'*)
- Sanaa *fɔ* käytetään verbien infinitiivimuodoissa (esim. **pekẽ, tra fɔ go suku, yaa** *'lapsi, yritä käydä koulua'*)
- Verbejä ei melkein koskaan taivuteta
- LPE:ssä on kolme kopulaa, jotka eivät ole vaihdettavissa eivätkä merkitse samaa. *Bi*-kopulaa käytetään yhtäläisyyttä osoittavissa lauseissa (**he be my father**, *'hän on isäni'*), *de*-kopulaa käytetään sijaintia määrittävissä lauseissa (**he de for school**, *'hän on koulussa'*), ja adjektiivisissa lauseissa yhtään kopulaa ei käytetä (**he old**, *'hän on vanha'*).

Liberian sisäosan englanti

Sisäosan englanti on yhteiskielen kaltaisempi kuin LPE ja sitä puhuvat Monrovian ulkopuolella olevat liberialaiset, joilla ei ole paljon ns. "länsimaista" koulutusta. Se poikkeaa LPE:stä siinä, että sen puhujat käyttävät *-ing* gerundia *də*-partikkelin sijasta (esim. **the pekin crying** *'(tällä hetkellä) lapsi itkee'*, vrt. LPE:n **the pekin de cry**). Joskus kuitenkin sisäosan englannin puhujat käyttävät myös *də*-partikkelia.

Imperfekti muodostetaan *was*-sanalla, joka johtuu englanninkielen olla-verbi *be*:n imperfektimuodosta eli *oli*, ja jota käytetään partikkelina verbin edessä, esim. **I was not know** *'minä en tiennyt'*, **my auntie was die last year** *'minun tätini kuoli viime vuonna'*. *Was*-partikkeli esiintyy hyvin usein sisäosan englannissa mutta harvoin muissa murteissa.

Kopulia on kaksi: *be*-sana ja ø-muoto (ei kopulaa), ja molemmat ovat vaihdettavissa toistensa kesken, esim. (**that my choice / that's my choice** *'se on minun päätökseni'*. LPE:n de-kopula puuttuu, mutta kolmasta puhekielistä kopulaa *sor* joskus käytetään yhtäläisyyttä osoittavissa lauseissa, esim. **he sor my friend** *'hän on minun ystäväni'*.

Liberian kansankielinen englanti

Kansankielistä englantia puhuvat sellaiset liberialaiset, joilla on ainakin vähän länsimaista koulutusta ja ne, jotka puhuvat englantia äidinkielenä. Sukupuolta erotetaan tässä murteessa ja *was*-partikkelia harvoin käytetään muodostamaan imperfektiä.

Kolmea apuverbiä käytetään:

- *Na* ja *fini* sanat muodostavat perfektin, esim. **Miatta na steal my book** *'Miatta on varastanut kirjani'*, **Foday fini drink/drinking the pepper soup** *'Foday on juonut pippurikeiton (loppuun)'*.
- *Dor* sana muodostaa frekventatiivin, esim. **I dor eat four time in the day**, *'Minä syön neljä kertaa päivässä'*.

Liberian uudisasukkaiden englanti

Uudisasukkaiden englantia puhuu uudisasukkaiden etninen ryhmä. Se on melko samanlainen kuin Liberian kansankielinen englanti ja poikkeaa siinä, että sen puhujat käyttävät paitsi *na*- ja *fini*-apuverbejä, myös yleisempää *done*-sanaa.

Liberian yleisenglanti

Singlerin kuvaus on lähes täysin sama kuin Dillardin. Yleisenglantia käytetään radiossa ja televisiossa ja se eroaa hyvin vähän muista Länsi-Afrikassa puhutuista englannin murteista, mutta sen fonologiaan on melkoisesti vaikuttanut amerikanenglanti.

Lähteet

1. Dillard, Joey Lee: *Perspectives on Black English*, s. 249-251. Mouton & Co., 1975. ISBN 9027978115. (englanniksi)
2. John Victor Singler: An Introduction to Liberian English (http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED226617.pdf) Peace Corps. (englanniksi)